

Kopecký, Milan

Dativ absolutní

In: Večerka, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Vyd. 1.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 47-56

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119220>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VÝZNAM A FUNKCE

Specifickým rysem stsl. skladby je vazba dativu absolutního. Spojení dativu 48
jména a participia s ním shodného má v staroslověnštině význam blízký významu vedlejší věty příslovečné. Podle J. Stanislava, který podal rozbor stsl. dativu absolutního na základě úplného materiálu z kanonických památek (viz ByzSlav 5; 1933—1934, 1—112), je v staroslověnštině dativ absolutní dosvědčen s významem vedlejší věty temporální, kauzální, koncesivní, hypotetické a výsledkové (tamt. 7—13).

Příklady dativu absolutního (1) s významem časovým: *i vzlězъsema ima vъ korabъ. прѣста вѣтръ Mt 14.32 Z, M, A, S και αναβάτων αυτών εις τὸ πλοῖον ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος; emuže sqštju na rasponě. slъnъce pomrači svѣtъ Euch 50b 15—17; bѣ tu ijuda. se gldžstju chъ Cloz 7b 24 παρῆν και Ἰούδας τοῦτο λέγοντος τοῦ Κυρίου (Dostál v edici Cloz překládá: „Byl tam (též) Jidáš, když to Kristus říkal“ — str. 214); idžstu že jemu na ročъ. někotorii pristopivъse k' nemu. navadiše na pravednika dometria Supr 215.7—10 κατὰ δὲ τὴν ὁδὸν τινες κατὰ Δομετίου τούτω προσελθόντες τὸν δίκαιον διέβαλλον.*

Příklady dativu absolutního (2) s významem důvodovým: *ne imqštema že ima vъzdati. oběma ima otъda L 7.42 Z, M, A, S μη ἔχόντων αυτών ἀποδοῦναι; ištezete oči moi urъnavqžstju mi na ba moego PsSin 68.4 ἐξέλιπον οἱ ὀφθαλμοί μου ἀπὸ τοῦ ἐλπίζειν ἐπὶ τὸν θεόν μου; dnes istočъnici vodnii. ostiše se. chъ avlžju se Euch 2a 18—19 σήμερον τὰ συστήματα τῶν υδάτων ἠγιασθήσαν Χριστοῦ ἐπιφανέντος; slъnъceju prišedъšju. da ne svѣetъ svѣtělъnikъ. istině prišedъši. juže da prazdъnuetъ stěnъ Cloz 7a 13—16 τοῦ ἡλίου ἐλθόντος, μηκέτι λύχνος φανέτω. τῆς ἀληθείας παραγενομένης, ἀργείτω λοιπὸν ἡ σκιά; bogu popustivъšu. vъzmožoše otъtrъgnoti ročъ jegо otъ uzdy kōhъnyje cēsare Supr 193.7—10 τοῦ Θεοῦ συγχωρήσαντος.*

Příklady dativu absolutního (3) s významem přípustkovým: *toliku sqštju ne protъže se mřěza J 21.11 Z, M, A, S και τοσοῦτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον — Kral a ađkoli jich tak mnoho bylo, (však) neztrhala se síť; ne otvъstomъ sqštemъ. grobъnymъ pečatomъ. chъvo poroždenъe bys Cloz 14b 1—2 (Dostál v edici Cloz překládá: „při neotevřených hrobových pečeti“ — str. 303) οὕτως ἀδιανοίκτων ὄντων τῶν τοῦ τάφου σφραγίδων, ἡ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναγέννησις πέπρακται; svъzъže ročъ jegо. slъnъceju toliko čudesъ Supr 477.9—10.*

Příklady dativu absolutního (4) s významem podmínkovým: *načínajštemъ že simъ byvati. vsklonite se* L 21.28 Z, M ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι; *davъšju tebě imъ sьberotъ. otъvraštъšju že tebě roko vsščъskaa. isplъnjeto sje blagosti. otъvraštъšju že tebě lice vszmjetotъ sje* PsSin 103.28—29 δόντος σου . . . ἀνοίξαντος δὲ σου . . . ἀποστρέψαντος δὲ σου; *možeši li blagodětiŋo chъvojъ. obročiti bratra . . . i glet igumienъ otъvětъ. mogъ prospějštju mi chu* Euch 82a 9—14; *jako se mati čedoljuba. podavъši sьsъ mladenъcu. veselitъ se dětištu privlačeštu* Supr 312.3—5 τέρεται, τοῦ παιδὸς ἐφέλκοντος.

Příklady dativu absolutního (5) s významem výsledkovým (účinkovým): *i bodotъ znamenъ . . . izdychajštemъ čkomъ otъ stracha* L 21.25—26 Z, M, A, S ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου — *Kral takže zmrtvějí lidé pro strach; otъgonima bo toplota otъ konecъ těla. i vsběgajšti vs globinъ česti. otъ ničtъže otъstorpila. mrtvy ostavnajetъ. a vs něže vsstorpajetъ bolězni vьnositъ. po malu sьmrti nachoděsti mrazomъ* Supr 89.24—30 κατὰ μικρὸν τοῦ θανάτου διὰ τῆς πῆξεως προσίοντος.

- 49 Sémantická analýza stsl. dativu absolutního však nevede k výsledkům zcela jednoznačným. Je těžko objektivně rozhodnout, má-li v té nebo oné větě dativ absolutní ten nebo onen význam. Dativ absolutní sám nevyjadřuje zřetelně a vyhraněně žádný z těchto významových odstínů jako takový, nýbrž jen naznačuje, že se děj jím vyjádřený vztahuje k ději přísudkového slovesa příslovečným způsobem v nejobecnějším smyslu toho slova a bez jakékoli další významové specifikace. Příslovečné významy konkrétní vyplývají nikoli z vazby dativu absolutního samé, nýbrž z konkrétních významů obou vět ve vazbě spojených (tj. z věty vyjádřené určitým slovesem a z věty vyjádřené dativem absolutním) a z možného věcného vztahu mezi nimi. Jsou pak ovšem i případy, v nichž by byla možná konkrétní sémantická interpretace několika. Např. doklad *slъncju bo sьštju. stěnъ taitъ se* Cloz 7a 9—10 ἡλίου γὰρ ὄντος κρύπτεται ἢ σκιά bylo by možno vykládat důvodově („protože je slunce“) nebo podmínkově („je-li slunce“) nebo i jen prostě časově („když je slunce“). Možnost dvojího nebo i trojího významového chápání některých dokladů vyplývá právě z toho, že dativ absolutní tyto významové odstíny nevyjadřuje, že má jen obecný a nediferencovaný význam vedlejší (příslovečné) věty. Tato neurčitost vztahu je příznačná pro absolutní vazby vůbec.¹

- 50 Na to, že má dativ absolutní v staroslověnštině význam blízký vedlejší větě příslovečné, ukazuje vedle sémantické interpretace stsl. textu také fakt, že je překladovým ekvivalentem řeckých konstrukcí s tímto významem (viz níže § 60).

Další podporou tohoto chápání dativu absolutního je dále existence dokladů,

¹ Viz P. Trost (Sborník slavistických prací 34).

v nichž stojí dativ absolutní v stsl. kontextu paralelně s vedlejší větou příslovečnou, jako např. *pozdě že byvъši. egda že zachozъdaaše slъnъce. prinošaachъ kъ nemu vse nedoъžъnyje* Mc 1.32 Z, M *ὄψιας δὲ γενομένης*. Stejně svědectví podává i doklad, v němž je k dativu absolutnímu přiřazena souřadně ve stejné funkci stejnopodmětná s ním vedlejší věta spojková a po ní teprve následuje vlastní závěť, srov. *сошѣму ему на мѣстѣ етерѣ. молешту се. и ѣко прѣста. рече етеръ* L 11.1 Z (M bez i) *ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον . . . εἰπέν τις*.

Dokladem toho, že měl dativ absolutní význam jen obecně, nespecifikovaně 51
příslovečný, jsou i doklady, v nichž je uvozen spojkami *jegda, jako(že), zame, ibo, ce* (viz J. Stanislav o. c. 22—24), např. *ibo svěтилъникомъ соштемъ. и свѣстамъ толикамъ. се бо сѣказаје евангелистъ рече* Cloz 5a 6—8 *καὶ ταῦτα λαμπάδων οὐσῶν καὶ φωτὸς τοσοῦτον* (Dostál překládá: „A (tak) (tedy), že (tam) byly svítilny a tolik pochodní, o tom pak vypravuje evangelista řekl“ — 177). (Stanislav l. c. uvádí ještě 8 dalších podobných dokladů z kanonických památek.²)

Stejně jako podobné (a také jen ojedinělé) doklady se spojkami u participií přechodníkových (viz níže § 120), chápu i v tomto případě užití spojek jako projev tendence vyjádřit zřetelněji, výrazněji významový odstín, obsažený v obecném významu dativu absolutního spíše jen potenciálně a nediferencovaně.³

ZVLÁŠTNOSTI UŽITÍ

Stsl. dativ absolutní měl význam vedlejší věty příslovečné podobně jako nomina- 52
tivní participiální vazby přechodníkové (viz níže §§ 146—153). Rozdělení sféry užití u těchto dvou významově si blízkých prostředků bylo takové, že přechodníkové vazby nominativní byly běžné v obrazech stejnopodmětných s větou řídicí, kdežto dativ absolutní v obrazech různopodmětných.

Přece jsou však v stsl. památkách dosvědčeny i doklady s dativem absolutním při stejném podmětu s větou řídicí, např. *и бѣсѣ идоштемъ имъ. иштистише се* L 17.14 Z, M, A, S *καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὀπάγειν αὐτοὺς ἐκαθαρίσθησαν; пришедъшемъ же имъ къ нареcheniumu мѣсту. прѣклонивъше колѣна. и протегъше выје своје. сѣкопъчаše се меѣемъ* Supr 180.28—181.1 *καὶ ἐλθόντες ἐπὶ τὸν ὠρισμένον τόπον, κλίναντες τὰ γόνατα καὶ τὸν Θεὸν εὐχαριστήσαντες, εὐθέως ἀπεκεφαλίσθησαν*.

Podle J. Stanislava je z celkového počtu dokladů s dativem absolutním v kanonických památkách 5,3% na stejný podmět s řídicí větou. Absolutně i relativně nej-

² Podobné doklady jsou dosvědčeny i v památkách nekanonických, srov. např. z ŽK *нарече ѣ трезязычныкы, jako pilatu tako napisavъšu na tilъ gospodni* (Lavrov, *Materialy* 15, ř. 28).

³ Nejasná bez podrobnějšího výkladu je však poznámka Stanislava, že tento jev souvisí s oslabením predikativní síly participií — srov. o. c. 23.

větší počet takových dokladů je v Supr; z celkového počtu dokladů na dativ absolutní tam obsažených je to 10,28% (o. c. 13).

53 Při stejné sémantické náplni dativu absolutního a přechodníkových konstrukcí nominativních projevují se mezi oběma prostředky i některé další shody formálně syntaktické.

(a) Je to jednak fakt, že je dativ absolutní spojen v některých případech s větou hlavní pomocí *i*. Tento jev J. Stanislav v citované studii sice nepřipomíná,⁴ ale zná jej již Miklošič (*Vergl. IV* 827) a upozorňuje na něj i Potebnja (*Zap. I. II* 194), Forssmann (*Übertragung* 16), Vondrák (*Vergl. II* 404—405) aj. Je to jev zjevně stejného druhu a stejné hodnoty jako *i* mezi participiem přechodníkovým a určitým slovesem; zdá se, že s jeho užitím byl v obou případech spjat jistý sémantický odstín (viz podrobněji níže § 164).

Doklady s *i* mezi dativem absolutním a jeho větou řídicí: *i bystrъ възлеžeшту ему въ domu ego. i mnozi mytare. i grěšnici възлезаачо съ ismъ* Mc 2.15 Z, M, A, S *και γίνεταi κατακείσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, και πολλοὶ τελῶναι και ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο*; viz ještě Mc 2.23 Z, M (A, S místo dat. abs. určité sloveso); L 5.1 Z, M; L 10.38 Z, M; L 17.11 Z, M; L 17.14 S (ostatní bez *i*); L 23.35 Z, A (M určité sloveso); L 24.4 Z, M, A; L 24.15 Z, M, A; *stav'shi že jei na městě na nem'že povelě avriľiljanъ. i abije ag'gelъ gnb prědъsta prědъ nejъ* Supr 3.1—3 *σταθείσης δὲ ἐν τῷ τόπῳ, ὡ προσέταξεν Αὐριλλιανός, εὐθὺς ἄγγελος κυρίου (καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ) παρέστη αὐτῇ*; viz ještě 9.23—29; 15.9—11, 26.7—9; 97.30—98.3; 118.2—3; 174.24—27; 180.21—23; 474.14—17; 530.8; 558.22—24.

Nepatří sem ovšem doklady se spojkou *i* nevětnou, jako např. *i prišъdъšu učeniku starcu. i obrazъ i lice pověda oŭče* Supr 299.26—28 *και ἐλθόντι τῷ μαθητῇ τοῦ γέροντος, τότε σχῆμα και τὸν χαρακτῆρα ἀπήγγειλεν*.

Zvláštní případ představuje konstrukce dativu absolutního připojená pomocí *i* k stejnopodmětnému přechodníkovému participiu nominativnímu. Dativ absolutní má v takových větách stejnou funkci jako ono participium přechodníkové, takže *i* tu vlastně spojuje oba tyto prostředky jako navzájem souřadné. Vlastní závěti se slovesným přísudkem je k tomuto obratu jako celku připojeno bezespoječně. Věta slovesná a participiální konstrukce mohou mít přitom buď podmět společný, např. *prišъdъšu že někomu komitu. въ strany laodikiiskyje. i vъšъdъ въ gradъ възискааše městъ ерьквоиштъnyichъ* Supr 220.17—21 *ἐλθὼν οὖν τινὸς Πατρικίου εἰς τὰ μέρη Λαοδικείας και ἐλθὼν ἐν τῇ πόλει, ἀνεζήτει τὴν τοποθεσίαν τῶν ναῶν*, nebo mohou

⁴ Uvádí jen takové doklady, v nichž navazovací *i*, ale i partikule *že, do* apod. připojují dativ absolutní i s jeho větou řídicí jako celek k předcházejícímu kontextu, jako např. *i sôštu casu tretijumu nošti slъnъce o nichъ vъsija toplo* Supr 77.29—30 — viz str. 3. O takové doklady nám v daném případě nejde. — Je dosvědčeno i spojení pomocí *a*, ale jen v památkách esl. (viz Slovník jazyka staroslověnského, seš. 3, str. 1).

mít podmět různý, např. *πομοῶσμετ̄ že se im̄. i v̄kusiw̄še chlēba i vody. v̄ s̄boit̄q velík̄q̄. pride k̄ h̄im̄t̄ polemt̄* Supr 125.9—12 *προσευξαμένων δὲ αὐτῶν καὶ λαβόντων ἄρτον ἅγιον καὶ ὕδωρ τῶ σαββάτω ἐπέστη αὐτοῖς Πολέμων.*

(b) Jiným charakteristickým rysem syntaxe dativu absolutního, společným s přechodníkovým participiém nominativním, je možnost užit trpných participií buď samých, nebo ve spojení s činným participiém pomocného slovesa *býti* (viz níže § 170). Úplný materiál ze stsl. památek kanonických uvádí J. Stanislav o. c. 65—66, 81—85.

Příklady s participiém pomocného slovesa *býti*: *emu mnogo kraty. p̄oty i ozi želēzny. sv̄ezazanu s̄ošt̄j̄u p̄rētr̄zaach̄q̄ se ot̄b̄ h̄ego oza* Mc 5.4 Z, M *διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἀλύσει δεδέσθαι καὶ διεσπᾶσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἀλύσεις; v̄vedenu že jemu byv̄ođu p̄rēd̄ anth̄ūpat̄a. řeče anth̄ūpat̄* Supr 105.28—29 *εἰσαχθέντι δὲ αὐτῷ ἐνώπιον τοῦ ἀνθυπάτου λέγει ὁ ἀνθύπατος; tako ne otv̄rstom̄t̄ s̄ošt̄em̄t̄. grob̄nyim̄t̄ p̄čat̄im̄t̄. ch̄s̄ono porožd̄enie byst̄* Supr 452.23—25 *οὕτως ἀδιανοίκτων ὄντων τῶν τοῦ τάφου σφραγίδων.*

Příklady bez pomocného slovesa *býti*: *i izgr̄nanu b̄esu. progla n̄emy* Mt 9.33 Z, M, A, S *καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαμονίου ἐλάλησεν ὁ κωφός; ěko bo znamenanomt̄ p̄čatomo d̄ēv̄st̄v̄nyim̄t̄ zatvorenom̄t̄. ch̄z̄ ot̄b̄ d̄ēvy rodi se* Cloz 14a 39—40 *ὥσπερ γὰρ ἐσφραγισμένων τῶν πανεμφύτων μητρανοίκτων κλειθρῶν τῆς παρθενικῆς φύσεως Χριστός . . . γεγέννηται; utv̄ožd̄enom̄t̄ že jeho udom̄t̄. i sv̄v̄r̄šēn̄ē ic̄č̄enom̄t̄. dast̄ jemu* Supr 563.9—10.

(c) Konečně jsou v staroslověnštině dosvědčeny i doklady, v nichž participium vztahující se k dativu kolektivního substantiva (v sg.) má tvar plurálový (viz u Stanislava o. c. 22), např. *mnogu narodu s̄ošt̄j̄u. i ne im̄ošt̄em̄t̄ česo ěsti. priz̄v̄nav̄s̄ is učēniky svoje gla im̄t̄* Mc 8.1 Z, M *πάλιν ὄχλου ὄντος καὶ μὴ ἐχόντων, τί φάγωσιν . . . λέγει; množ̄stv̄u že brat̄j̄e otv̄ēšt̄av̄šēmt̄ am̄im̄t̄. razgn̄ēnav̄s̄ se z̄ēlo anth̄ūpat̄. povelē* Supr 113.22—24 *τοῦ δὲ πλήθους τῶν ἀδελφῶν ἀναπεμφάντων τὸ ἀμῆν, ὀργισθεῖς σφόδρα . . .*

Také případy takovéto kongruence podle smyslu mají obdobu u přechodníkových participií nominativních (viz § 167). Jsou sice většinou vyvolány zněním řecké předlohy, ale jsou možné i v kontextu slovanském: svědčí o predikativní povaze participií v těchto obrazech.

Podle Stanislava jsou pro syntax stsl. absolutního dativu charakteristické ještě tyto rysy:

(a) Subjektem (o. c. 13—18) dativní konstrukce bývá nejčastěji osoba, nikoli však výhradně (jako je tomu např. u absolutního genitivu sanskrtského). Vysoká je

54

55

56

frekvence dokladů, v nichž je subjekt vyjádřen osobními zájmeny, zvláště zájmeny 3. osoby. Ojedinelé jen jsou případy, v nichž u dativního participia stojí několik dativů jmen ve funkci subjektu. Nepříliš časté jsou i naopak obraty, v nichž dativní subjekt není slovně vyjádřen.

Dosti pozornosti bylo v odborné literatuře věnováno spojení *pozdě sqšti* (*byvšŭ*) a *pozdě sqšti* (*byvšŭši*). Zvláště tvar na *-i* není zcela jasný a jeho výkladů je několik. Podle V. Jagiče jde o sekundární tvar femininální napodobením řeckého textu, kde je *ὀψία* rodu ženského (Codex Marianus str. 554). S. Kulbakin tu vidí elipsu nějakého substantiva (*pozdě byvšŭši hodině, byvšŭši času* — *Mluvnice* 202) a P. Lang dokonce chápe samo *pozdě* za dativ substantiva **pos-da* (LF 47, 1920, 28—33, 88—93, 175—184, 295—309). J. Zubatý konečně vyložil tvar na *-i* jako relikv konsonantické deklinace (LF 29, 1902, 222 pozn.) a celý obrat chápe jako bezpodmětý (u tvarů na *-u* by šlo o dat. ja-kmenový — viz Miklosich, *Vergl. IV* 616; tak i Angelowa, *Ptzíp.* 64). Tento výklad je nejpravděpodobnější a přijímá jej např. O. Hujer (LF 32, 1905, 315) i J. Stanislav (o. c. 17), který proti pojetí Langovu namítá, že je tvar na *-i* dosvědčen i mimo spojení s *pozdě*, a připouští, že mohl být udržován asociací s dat. sg. fem. ja-kmenů. Dodali bychom, že taková asociace s dat. sg. fem. mohla mít oporu ve znění řecké předlohy, jak na to poukázal již V. Jagič a jak nověji znovu zdůrazňuje L. Nečásek (*Slavia* 26, 1957, 21—22).

- 57 (b) Co se týče predikátu (o. c. 18—20) dativního obratu, bývá nejčastěji vyjádřen PP, řidčeji PPT a ještě řidčeji participii pasívními.

Participia jsou v naprosté většině případů v tvaru jmenném. Jen zcela ojedinelé se objevují tvary složené (o. c. 20—21), v evangeliích dokonce jen ve variantách, takže je pravděpodobné, že v původním překladě byly pouze tvary jmenné.

Někdy není participium v tvaru dativním, nýbrž je tu nesklonné „gerundium“ na *-e* (viz ještě níže § 134).

- 58 (c) Z poměrů slovosledných uvádí J. Stanislav, že obvykle stojí dativ jména a participium vedle sebe, někdy bývají odděleny nějakým enklitikem a někdy mezi nimi může stát i rozvitější výraz (o. c. 20).

K tomu bych dodal, že participium může stát ve všech těchto případech před dativem jména nebo po dativu jména a že slovanský překlad sleduje po této stránce skoro důsledně postavení slov řecké předlohy.

Z odchylek od této zásady je pozoruhodná řada dokladů z evangelií, v nichž proti řeckému pořadí „jméno — participium“ stojí v stsl. překladě participium před jménem. Subjektem dativního obratu je téměř ve všech těchto dokladech zájmeno 3. os., srov. *i ešte gljōštju emu. se ijuda edinъ. otъ oboju na desete pride* Mt 26.47 Z, M, A, S και ετι αυτου λαλουντος ιδου Ιουδας εις των δωδεκα ηλθεν (viz ještě Mc 2.23, 5.35, J 4.51, 8.30, 12.37). Stejný slovosled je dosvědčen i se substantivem ve funkci subjektu, srov. *pride za utra. este sqšti tьmě* J 20.1 Z, M, A ερχεται πρωι σκοτίας ετι ουσης.

Opačné doklady (tj. se subjektem před participiem proti řečtině) neznám.

Na tíhnutí zájmenného subjektu ve vazbě dativu absolutního až za participium ukazují i ojedinělé doklady, v nichž v řeckém textu zájmeno 3. os. není vyjádřeno, kdežto v stsl. překladě vyjádřeno je a je svému participiu postponováno, srov. např. *i bystr̃ ischoděštu jemu na pole. . . svetyi otěcъ naš. isakii. pristopi kъ zlobčestvumumu* Supr 191.23—28 καὶ ἐγένετο, ἐξίοντος ἐπὶ τὸν κάμπον τρακτεῦσαι.

VZNIK DATIVU ABSOLUTNÍHO

Různost názorů panuje dosud v otázce, je-li dativ absolutní jazykový prostředek 59 domácí nebo cizí.

Za jazykový prostředek cizího původu pokládá dat. abs. Belorussov, který soudí, že se vyvinul pod vlivem řeckého genitivu absolutního (ale že se pak v stsl. rozšířil a stal se prostředkem do jisté míry originálním — viz RFV 41, 1899, 98). Také V. Polák uvažuje o stsl. dativu absolutním jako o kalku, nikoli však jako o kalku v běžném smyslu toho slova. Domnívá se, že slovanský dativ absolutní vznikl „pod tlakem eurasijského konverbálního útvaru, interpretovaného v kontextu jazykového svazu černomořského“. Byl by to syntaktický kalk, ale v tom smyslu, „jako lze některé syntaktické jevy moderních evropských jazyků vykládat jako syntaktické kalky společného jazykového modelu, který neexistuje v čisté formě v žádném dnešním evropském jazyku. Jistou roli by tu mohla hrát i řečtina, která by byla uplatnila svůj tlak na vznik kongruentních útvarů, ale ne v tradiční představě vlivu jazyka na jazyk. Jistou rolí by se tu účastnily i jazyky kavkazské. Umožnily interpretaci v dativním zaměření“ (Slovanské studie 109—110). Polákovy poznámky o „svazové“ povaze dativu absolutního neukazují však skutečnou historickou souvislost, vztah mezi uváděnými jazyky, ani společenskou bázi takového styku, a mají nanejvýš cenu odkazu na zajímavé paralelní jevy v jazycích kavkazských.

Pozoruhodný je také názor L. Nečáska, který nevylučuje možnost, že tento charakteristický rys pronikl do stsl. syntaxe spíše uměle, překladatelskou činností Konstantina a Metoděje. Užití právě dativu ve funkci absolutního pádu vysvětluje takto: „Okolnost, že dativní vazba participiální může být v stsl. i adnominálním přívlaskem, rovnajícím se řeckému posesivnímu genitivu participia, jistě usnadňovala a ospravedlňovala záměnu genitivu absolutního dativem absolutním na těch četných místech, kde toho při nespojitém charakteru vazby bylo třeba“ (Slavia 26, 1957, 17). Tuto argumentaci přijímá v podstatě i R. Ruzicka. Volbu pádu pro stsl. dativ absolutní vykládá však obecněji jako působení analogie, jejímž základem je rovnice „řec. gen. = stsl. dat.“; užití dativu mělo prý snad přiblížit tuto vazbu jazykovému citění slovanskému (Zeitschrift für Slawistik 3, 1958, 184).

Proti tomu namítá P. Trost, že poukaz na rovnocennost genitivu a dativu (adnominálního) v staroslověštině nemá váhu; „staroslověšské texty znají právě jen dativ absolutní, nikoli kolísání mezi absolutním genitivem a dativem“. Zdá se mu absurdní domněnka, že by se překladatelé volbou dativu (proti řeckému genitivu) zároveň snažili řečtinu napodobovat i odchylovat od ní. Pokládá dativ absolutní za jev baltoslovanský (srov. Sborník slavistických prací 33—35). A domácí původ tohoto stsl. prostředku se už od Miklošiče (*Vergl. IV* 617—618) v slavistice většinou uznává.⁵

⁵ Viz např. Forssmann, *Übertragung* 13, Angelowa, *Ptzip.* 63; přehled názorů ostatních autorů na tuto problematiku podává J. Stanislav o. c. 24—33.

60 Důvody, které vedou k přesvědčení o domácím původu dativu absolutního, shrnuje l. c. J. Stanislav (s odkazy na starší literaturu).

Je to jednak (1) poměrně samostatné pojmání řeckého textu: stsl. dativ absolutní je sice nejčastěji překladem řeckého genitivu absolutního, ale ten se někdy překládá do staroslověnštiny i jinými prostředky, a naopak, stsl. dativ absolutní je někdy překladem jiných prostředků řeckých.⁶

Textovou předlohou stsl. dativu absolutního bývá většinou (a) genitiv 'absolutní (viz citované výše příklady).

Tento řecký prostředek bývá do staroslověnštiny přeložen někdy i určitým tvarem slovesným (srov. např. Supr 170.15) nebo nominativním participiem (srov. např. Supr 145.26).

Jinou předlohou stsl. dativu absolutního bývá (b) řecký substantivizovaný infinitiv s *ἐν τῷ*, např. *υβοῦσε ἕε σε. υῠδῆδρῆσεμῶ ἕε ιμῶ υῠ οβλακῶ* L 9.34 Z, M *ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν νεφέλην*.

Týž prostředek řecký je však někdy do staroslověnštiny přeložen i vedlejší větou s *jegda*, *jako*, *ježé* nebo s *υῠnegda* + infinitiv.

Dále bývá stsl. dativ absolutní překladem (c) řeckého akuzativu s infinitivem, např. *ι byστῶ μιμο χοδεῖστῦ εμῦ. υῠ σβοτῦ σκνέζεῶ σέενηῖ. ι παῆεῶ ὑῠενιχι εγο ροῖε tvoriti* Mc 2.23 Z, M × *choždaše isῶ υῠ σβοτῶ* A, S *καὶ ἐγένετο αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι παραπορεύεσθαι διὰ τῶν σποριμῶν, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤρξαντο ὁδὸν ποιεῖν*.

Týž řecký prostředek se však někdy do staroslověnštiny překládá akuzativem s infinitivem, dativem s infinitivem, akuzativem s participiem, finitním tvarem slovesným nebo vedlejší větou s *da*.

Jako předloha stsl. dativu absolutního je dosvědčena i (d) řecká časová věta s *ὅτε* (srov. J. Stanislav l. c.).

Ta však bývá zpravidla přeložena větami spojkovými s *jegda*, případně s *jako*.

A konečně stsl. dativ absolutní překládá (e) řecké nezávislé participium, např. *κοῦῆαντῶΰ jemu psalmῶ ... παῆε ... ροῖατι σε* Supr 118.16–18 *καὶ πληρώσας τὸν ψάλμα, ... χλευάζειν ἤρξαντο*.

61 Jako další argument pro uznání domácího původu dativu absolutního se dále uvádí fakt, že je stejná konstrukce (2) dosvědčena v jiných indoevropských jazycích: v gótsčině a hlavně v jazycích baltských. Poznamenejme k tomu však, že závažnost shody v tomto jevu není taková, jako by byla třeba závažnost shody v morfémech; ke vzniku nějaké syntaktické konstrukce (v našem případě dativu

⁶ Kromě Stanislava přináší materiály k této výrazové konkurenci Forssmann, *Übertragung* 13, Grünenthal (AslPh 31, 1910, 356 a 32, 1911, 3–4), Angelowa, *Ptzip.* 23–24, 41–43, 63–69, Sloński, *Übertragung* 61, Marguliés, *Der altksl. Cod. Supr.* 143–144, Nečásek (Slavia 26, 1957, 13–30).

absolutního) jakožto prostředku „motivovaného“ může dobře dojít v každém jazyce zvláště, nezávisle na sobě.

Na podporu domněnky o domácím původu dativu absolutního se někdy shledávají i (3) jeho stopy v lidových nářečích ukrajinských a bulharských. Ale zcela ojedinělé doklady ukrajinské jsou neprůkazné, a právem je k nim proto v jazykovědě nedůvěra (skepticky se k nim např. stavějí v citovaných pracích Stanislav nebo Nečásek).

V bulharských dialektech pak se zbytky dativu absolutního spatřují v tvarech (ustrnulých) participií přítomných, zakončených místy na *-štim, -štem, -ščum, -kum*.⁷ Ani to však není nepochybné. Už V. Ščepkin vyložil — podle našeho názoru přesvědčivě —, že základem těchto tvarů byl původní nominativ na *-šte*, k němuž bylo později připojeno *-m* analogií podle adverbí, jako jsou třeba *ničkum, redum* apod.⁸

Argumentem proti cizímu původu dativu absolutního je konečně (4) volba pádu (tj. dativu proti řeckému genitivu). Námitka Trostova, citovaná výše (§ 59), proti pokusům vyložit stsl. dativ jako svérázné převedení řeckého genitivu, je pádná, ale jen za předpokladu, že je namířena proti chápání dativu jako mechanického kalku podle řečtiny. To vskutku dativ absolutní nebyl.⁹

V otázce vzniku a původu stsl. dativu absolutního zastávám střední stanovisko. Nechápu jej ani jako kalk, ale na druhé straně ani jako prostředek zděděný v té podobě a v tom rozsahu, jak je dosvědčen v staroslověnštině, z dob slovanské jazykové jednoty.¹⁰ Při vzniku a zformování stsl. dativu absolutního jako specifické syntaktické konstrukce se podle mého názoru uplatnily čtyři momenty: 1. Písemná

⁷ Viz např. N. St. Kiseva (Izv. na Sem. po slav. filol. pri univ. v Sofija 7, 1931, 504); St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache* 265 a 286.

⁸ Viz Bolonskaja psaltyř, S.-Peterburg 1906, 223—224. Tento názor přijímá nověji např. také I. Duridanov (BalgEz 6, 1956, 151—152).

⁹ Skutečnými kalky podle řečtiny jsou však ojedinělé absolutní genitivy doložené v Supr, např. *nikogože šošta učitelja přeměni se* 415.5—6 *μηδενός ὄντος διδασκάλου*; sotva tu půjde o gen. záporový, jak soudí Angelovová (*Ptzip.* 65). Další doklady na absolutní genitiv ještě 281.1, 332.21, 419.7.

¹⁰ Podporou tohoto názoru je i situace v staré češtině a v staré polštině. Je příznačné, že se v nich konstrukce dat. abs. neobjevují (až na zcela ojedinělé doklady stč.), že se však přitom při tlumočení latinského ablativu absolutního potřeba absolutních vazeb projevila vytvořením absolutních genitivů a absolutních instrumentálů (srov. např. Gebauer, *Hist. IV* 421 aj.; Taszycki, *Imieszowy* 40). I to však byly obraty zcela řídké a omezené pouze na památky překladové; skutečným jevem jazyka se nestaly (viz J. Bauer, Čs. přednášky 86—87). Kdyby byli měli staří čeští a polští překladatelé k dispozici dat. abs. jako vžitý prostředek domácí, sotva by byli namáhavě a tápavě vytvářeli tyto absolutní vazby jiné, obecně dnes uznávané za neobratné pokusy o napodobení latiny.

a knižní povaha staroslověnštiny, v níž vyvstala potřeba jemného sémantického odstiňování a stylistické různorodosti a bohatosti vyjadřování zvláště naléhavě, a naproti tomu poměrná chudoba a malá propracovanost jazykových prostředků (hlavně též prostředků hypotaktického vyjadřování) v jejím živém lidovém základě. 2. Vliv řečtiny; ne však jako přímého zdroje, modelu jazykového prostředku, nýbrž spíše jako inspirátorky vyjadřovacích potřeb (a volného naznačení jejich řešení). 3. Vytvoření staroslověnštiny jako díla filologicky vzdělaného jedince, který podle svých tvůrčích záměrů mohl lidový základ jazyka pro užití spisovné jistým způsobem upravit, dotvořit. 4. Kořeny, jakési „zárodečné buňky“ těchto vazeb v domácím živém jazyce; byly by to např. obraty „spojité“, v nichž dativ byl předmětem přísudkového slovesa (tj. *reče imъ prišedъšemъ*). Vznik absolutních vazeb (v ide. jazycích vůbec) z podobných obrátů spojených generalizací jejich větně příslovečného významu (tj. „řekl jim přišedším → řekl, když oni přišli“) se uznává skoro obecně. V případě dativu absolutního kladu tento proces nikoli do praslovanštiny, nýbrž do staroslověnštiny samé. Tento specificky staroslověnský vývoj byl podle mého názoru vyvolán faktory, které uvádím sub 1–3.

Chápu tedy stsl. dativ absolutní jako prostředek typicky knižní. Nebyl to ani grecismus (v běžném smyslu toho slova), ani prostředek běžný v živém jazyce lidovém. Novější slavistika zdůrazňuje, že je staroslověnština jazykový útvar zčásti upravený, eventuálně zpravidelněný, doplněný apod. Hodnotím dativ absolutní právě jako jeden z projevů této jakési „stylizovanosti“ staroslověnštiny. Je to po této stránce prostředek podobného druhu jako třeba participia praes. pass., jejichž „paradigmatičké“ rozšíření, jak ukázal B. Havránek v spise *Genera verbi v slovanských jazycích*, nebylo praslovanské, nýbrž také specificky staroslověnské.